

श्रीबालकृष्णो जयति ।

परिशिष्टम्-१

पंचमपीठाध्यक्षगोस्वामिश्रीदेवकीनंदनाचार्याणां महास्वापुरोवास्तव्य-
श्रीमद्गोस्वामिगोवर्द्धनलालमहाराजानां कोटास्थबृहन्मंदिर-
प्रधानपण्डितश्रीबालशास्त्रिणां च संमतः

चंद्रग्रस्तोदयनिर्णयः

अथ “स्नानं दानं ततः आद्धमनन्तं राहुदर्शनं” इत्यत्र चाक्षुषज्ञानं निमित्त-
मिति प्रतिवादिसिद्धान्तः ।

शास्त्रीयं ज्ञानं निमित्तमिति सर्वसंमतो राद्धान्तः । चाक्षुषज्ञानस्य निमित्तत्वे
“सूर्यग्रहो यदा रात्रौ दिवा चन्द्रग्रहस्तथा । तत्र स्नानं न कुर्वीत दद्याद्दानं न च
कचित्” इति वचनस्य वैयर्थ्यमायाति । सूर्यपरिभ्रमणक्रमवशेन क्वचिदस्तमयः क्वचिदुदयः
क्वचिन्निशीथः क्वचिच्च मध्याह्नः संभवति । यत्र ज्योतिःशास्त्रवशेन दिवैव स्पर्शमोक्षयोः
संभवस्तादृक् चन्द्रग्रहणं द्वीपान्तरे रात्रिगतं चाक्षुषज्ञानवदपि दिवायुक्तद्वीपान्तरे चाक्षुष-
ज्ञानवत्त्वामावादनिमित्तमिति ।

प्राप्तौ सत्यां निषेधस्य चारितार्थ्ये पूर्वोक्तवचनवैयर्थ्यं तदवस्थमिति अस्तास्तपरत्वेन
वचनचारितार्थ्यमभिमन्यते प्रतिवादी । तत्र अस्तास्तात्पूर्वं ग्रहणस्य चाक्षुषज्ञानविषयत्वे-
नास्तानंतरमपि निमित्तताया अनपायात्प्राप्तं स्नानदानादिकं “सूर्यग्रहो यदे”ति वचनेन
निषिध्यत इतितन्मतम् ।

राद्धान्ते अस्तानन्तरं स्पर्शमध्यकालिकयोः स्नानदानयोस्तत्राधिकरणतैव नोपपद्यत
इति “तत्र पदस्य ग्रहपरत्वेऽधिकरणत्वायोगादि”ति निर्णयसिन्धूक्तं सुष्ठु ।

अथ अस्तास्तग्रहणनिमित्तकत्वे तु तन्निमित्तकं स्नानदानादिकमस्तात्पूर्वमपि
वचनेनानेन निषेध्येतेति महत्यनिष्टापत्तिः । तस्माच्चाक्षुषज्ञानयोग्यतासहचरितं शास्त्रीयं ज्ञानमेव
निमित्तमिति राद्धान्ते द्वीपान्तररात्रिजन्यचन्द्रग्रहणस्यान्यद्वीपे दिवाजन्यत्वेन चाक्षुषज्ञान-
योग्यत्वविरहोदेव न निमित्तता । एवमसति बाधके सामान्ये पक्षपात इतिन्यायेन
ग्रस्तोदयात्पूर्वं अस्तास्तानन्तरं चास्य वचनस्य निर्गला प्रवृत्तिः ।

यदि च द्वीपान्तरीयं ग्रहणं निमित्तं स्यात्तन्निषेधार्थमेतद्वचनमित्यभिमन्येत तदा
देशान्तरीयग्रहणस्यान्यदेशे निमित्तता किं नांगीक्रियेत । तन्निषेधकमपि शास्त्रान्तरमवश्यं
भृग्यमेव । तस्माद् ग्रस्तोदयग्रस्तास्तयोश्चाक्षुषज्ञानयोग्यतासहचरितशास्त्रीयज्ञानस्य सत्त्वेन

શ્રીગોવર્દનચરિત્રમાં 'સેવાપદ્ધતિ'માં પણ 'સર્વેસપ્રકાર પ્રકરણ'માં આ પ્રમાણે લખેલ છે :

યદિ ગ્રસ્તોદિતશ્ચન્દ્રો ન તદા સ્વસ્ય મોજનમ્ । રાજમોગં તૂદયાત્માક્ સૂર્યસ્ય હરયેર્પયેત્ ॥ ૧ ॥
 એકસ્મિન્ પ્રહરે પૂર્વે હરિમુત્થાપ્ય શાયિનમ્ । મોગં સમર્પયેત્પશ્ચાદુત્થાપનમુજિંતતઃ ॥ ૨ ॥
 સંધ્યામોગોત્તરં સિંહાસનસ્થઃ ક્રિયતાં વિમુઃ । શય્યાં કૃત્વાંતિકે સજ્જાં વિધાય દ્વારમાગતઃ ॥ ૩ ॥
 ઉદયે સમયે પશ્ચાદગ્રસ્તોદયનિરીક્ષણમ્ । કૃત્વા સ્નાતઃ સ્વયં વિષ્ણોર્દ્વારમુદ્ઘાટયેત્તદા ॥ ૪ ॥
 પાર્શ્વે ભૃંગારિકાં નૈવ ક્રીડનાનિ તુ રક્ષયેત્ । પૃષ્ઠા નિર્મુક્તિસમયં કિંચિદ્ધાન્યાદિકં ધનમ્ ॥ ૫ ॥
 પ્રભુહસ્તેન સંકલ્પ્ય દદ્યાદ્વિધિવદાદરાત્ । ઉદઙ્મુલ્લઃ પ્રાઙ્મુલ્લો વા હૃવવિષ્ટઃ પ્રમોઃ પુરઃ ॥ ૬ ॥
 સાક્ષતં જલમાદાય હસ્તેન પુરતો ધનમ્ । ધાન્યાદિપાત્રે નિહિતં સંકલ્પ્ય પ્રક્ષિપેજ્જલમ્ ॥ ૭ ॥

અર્થ—જ્યારે ચંદ્રગ્રસ્તોદય અડધુ હોય ત્યારે ઉદય વખતે ઘેરાયતો ચંદ્ર જોઈને પછી રનાન કરવું તથા પ્રભુનાં દર્શન ખોલવાં ઇત્યાદિ.

એથી પણ પુણ્યમાર્ગના સર્વ ક્ષિપ્ત દૈવ્યુત્પત્તિ સંજ્ઞાને કાંઈ પ્રમાણની શંકા રાખ્યા વગર જ ધર્મશાસ્ત્રસિદ્ધ પરંપરાપ્રાપ્ત સિદ્ધાન્તને શુદ્ધ બુદ્ધિથી માન આપશે જ. ગીતાશ્રમાં પણ શ્રીકૃષ્ણનું વાક્ય છે કે 'જો શાસ્ત્રવિધિને છોડી મન માનવું કરે છે તે સિદ્ધિને પામતો નથી, સુખને પામતો નથી અને પરમગતિ (મોક્ષ) ને પામતો નથી.' એથી પણ ઉપર પ્રમાણે કરવું જ પ્રાપ્ત થાય છે.

કદાચિત્ મધ્યકાલમાં સાંપ્રદાયિક પ્રાચીન ગ્રંથોની દુર્લભતાને લઈને જો વિપરીત નિર્ણય પણ થઈ ગયો હોય તો તેને એથી તાણી સિદ્ધ કરી પ્રાચીન ગોસ્વામિગ્રંથોના લેખોનું અપમાન કરવું એ માર્ગ હીક નથી, કારણ કે એમ કરવાથી અંધપરંપરા સિદ્ધ થાય છે અને શાસ્ત્રાનુસરણ ત્વ રૂપ ધર્મનું પાલન થતું નથી. તેથી સર્વધર્મશાસ્ત્રસિદ્ધ, પ્રાચીન, સાંપ્રદાયિક, પરંપરાપ્રાપ્ત નિર્ણય એટલો જ છે કે સૂર્યસ્ત થયા પછી અડધુ નિમિત્ત પ્રભુનાં દર્શન ખોલવાં તથા રનાન, જપ, દાન, વગેરે પણ અડધુ દર્શન થયા પછી કરવાં તે જ યોગ્ય છે. દિવસના ત્રણ વાગેથી દર્શન ખોલવાનું તથા દાનરનાન કરવાનું જો કાર્મક કહે તો તે શાસ્ત્રસંમત નથી; પરંતુ પ્રાચીન સાંપ્રદાયિક નિર્ણયમંથોની એરદાજરીમાં તેવો નિર્ણય લખાણો હોય તો પણ જ્યારે ધર્મશાસ્ત્ર તથા સાંપ્રદાયિક આચારથી દર્શન યોગ્યતા થયા પછી રનાન, દાન તથા સુતક પ્રતિતિની શરૂઆત થાય છે તો પછી અંધપરંપરાને વળગી રહેવાનું કારણ કાંઈ પણ નથી પણ હવે પછી આ પ્રમાણે જ નિર્ણય કરવો યોગ્ય છે.

આ નિર્ણયમાં પંચમપીઠાધ્યક્ષ ગોસ્વામિશ્રીદેવકીનંદનાચાર્યશ્રી તથા મુંબઈવાળા ગોસ્વામિ-શ્રીગોવર્દનલાલશ્રીમદારાજની સંમતિ મેળવેલી છે અને તેમની આજ્ઞાનુસાર ગોકુલરથ ભદ્ર ત્રિગૃહ ગોવર્દનલાલશ્રીએ આ પોતાનો લેખ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

**પ્રકાશક-ગોકુલસ્થમદ ત્રિગૃહ ગોવર્દનલાલાજી
 ગોકુલાધીશ મંદિર-મૂલેશ્વર-મુંબઈ.**

प्राप्तमेव स्नानदानादिकमनेन प्रतिपिध्यत इति । “ग्रस्तोदयात्पूर्वं ग्रस्तास्तानन्तरं च न पुण्यकालः” इति धर्मसिन्धूक्तं सर्वथा सशस्त्रं सर्वसमतं चेति निष्कलंकम् ।

यदि च स्पर्शमोक्षकालयोर्दिवेव रात्रौवेव वा सत्त्वं एवास्य वचनस्य प्रवृत्तिरित्यभिप्रेयते तदा द्वीपान्तरीयग्रहणस्यान्यद्वीपे निमित्ततायां वचनान्तरमपि प्रकल्प्यं स्यात् । तदभावे तदभावादुक्तार्थ एव वचनस्य विषय इति निर्विवादम् । वचने ‘कचित् पदस्वारम्यविचिकित्सा चेन्मयूखो द्रष्टव्यः ॥

तेन चायमत्र निष्कर्षो बोध्यः । ग्रस्तोदय उदयानन्तरमेव स्नानजपाधारंभः । न तु स्पर्शकालमारभ्य । तन्मध्यकाले दानं मोक्षोत्तरकाले च शुद्धिस्नानम् । ग्रस्तास्ते तु “ग्रस्ते चास्तं गते त्विन्दौ ज्ञात्वा मुत्तयवधारणम् । स्नानहोमादिकं कुर्याद् भुञ्जीतेन्दूदये पुनः” इति वचनबलेन ग्रस्तास्तपर्यन्तं जपादिकं ततो मुक्तिकालसमनन्तरकाले शुद्धिस्नानं कुर्यादिति ।

इममेवाशयं मनसिकृत्य गोस्वामिश्रीवल्लभपादैः स्वकृतसेवापद्धतौ सर्वोत्सवप्रकाशे स्पष्टतयोक्तम् “यदि ग्रस्तोदितश्चन्द्रो न तदा स्वस्य भोजनम् । राजभोगं तूदयात्प्राक् सूर्यस्य हरयेऽर्पयेत् ॥ एकस्मिन्प्रहरे पूर्वं हरिमुत्थाप्य शायिनम् । भोगं समर्पयेत्पश्चादुत्थापनभुञ्जि ततः ॥ संध्याभोगोत्तरं सिंहासनस्थः क्रियतां विभुः । शय्यां कृत्वान्तिके सज्जां पिधाय द्वारभागतः ॥ उदये समये पश्चाद् ग्रस्तोदयनिरीक्षणम् । कृत्वा स्नातः स्वयं विष्णोर्द्वारमुदघाटयेत्तदा ॥ पार्श्वे भृंगारिकां नैव क्रीडनानि तु रक्षयेत् । पृष्ठा निर्मुक्तिसमयं किञ्चिद्धान्यादिकं धनम् ॥ प्रमुहस्तेन संकल्प्य दद्याद्विधिवदादरात् । उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा ह्युपविष्टः प्रभोः पुरः ॥ साक्षतं जलमादाय हस्तेन पुरतो धनम् । धान्यादिपात्रे निहितं संकल्प्य प्रक्षिपेज्जलम् ॥” इत्यादि । तेन—प्राचीनग्रन्थदौर्लभ्यात्कदाचिन्मध्यकालिका । परंपरान्यथा जातोचितस्तत्र दुराग्रहः ॥ १ ॥ प्रामुखादन्धपूर्वत्वेऽन्यथा तु सनिमित्तताम् । ‘यः शास्त्रविधिमुत्सृज्ये’त्युक्तिरप्यत्र साक्षिका ॥ २ ॥ तस्मात्परंपराप्राप्तः शास्त्रसंमतिसूज्ज्वलः । माननीयोयमेवार्थः पुष्टिमार्गीयसज्जनैः ॥ ३ ॥ अयं श्रीदेवकीनन्दनाचार्याणां सुसंमतः । श्रीमद्गोवर्द्धनाचार्यैर्महाम्बापुर्यलंकृतैः ॥ ४ ॥ स्वीकृतः संप्रदायस्थैः सर्वैर्मान्यो विनिर्णयः । प्रकाशितस्तन्निदेशवर्तिना मे यथामति ॥ ५ ॥

इत्थं चाऽऽगामिफालगुणशुद्धपूर्णिमादिवसे सूर्यास्तानन्तरं चन्द्रग्रस्तोदयसमनन्तरकालमेव श्रीप्रभोरन्तःपटापसरणं कृत्वा दर्शनावसरः प्रकाश्यः । जपादिकं च विधेयमिति निवेदको विद्वद्विशंबदो गोकुलस्थमहोपपदस्त्रिगृहगोवर्द्धनशर्मा । संवत् १९६९ शके १८३४ माघकृष्णे ११ शनौ ।

શ્રીચાલકુશળો વિજયતે ।

પરિશિષ્ટ નં. ૨

ચંદ્રમસ્તોદયનિર્ણયઃ

સંવત ૧૯૧૯ શકે ૧૮૩૪ કાગણ્ય મુદિ ૧૫ શનિવારને દિવસે બપોર પછી પશુ કલાક ચાર મિનિટ ઉપર અસ્તોદય ચંદ્રમ્બદ્ધ્યનો સ્પર્શકાલ તથા કલાક ૯-ચોતીશ મિનિટ મોક્ષકાલ મુગ્ધનાં પંચાંગોમાં લખેલો છે તે દિવસે સૂર્યાસ્ત કલાક ૬-૧૬ મિનિટ છે. તે દિવસે સૂર્યાસ્ત થયા પછી અસ્તોદય ચંદ્રમ્બદ્ધ્યનિમિત્તક સ્નાન કરવું. એ કાલમાધ્ય. નિષ્કર્ષસિધ્ધાદિ પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રના મંથોથી સિદ્ધ છે.

સૂર્યમ્હો યદા રાત્રૌ દિવા ચંદ્રમ્હસ્તથા । તત્ર સ્નાનં ન કુર્વીત દદ્યાદાનં ન ચ કચિત્ ॥

અર્થ—જ્યાં જ્યારે રાતમાં સૂર્યમ્બદ્ધ્ય હોય અને દિવસમાં ચંદ્રમ્બદ્ધ્ય હોય અથવા ક્યાંય પશુ મ્બદ્ધ્ય હોય તો ત્યાં સ્નાન અને દાન ન કરવું.

શંકા—જેના સ્પર્શ મોક્ષ બંને દિવસમાં જ હોય એવાં ચંદ્રમ્બદ્ધ્યમાં અને જેના સ્પર્શ મોક્ષ બંને રાત્રિમાં જ હોય એવાં સૂર્યમ્બદ્ધ્યમાં સ્નાન દાનનો નિષેધ આ વચનથી થઈ શકે છે.

ઉત્તર—જ્યારે જ્યાં જ્યાં દિવસ છે તે વખતે કોઈ દ્વીપમાં રાત્રિ અવસ્ય દશે જ, તે દ્વીપમાં જે રાત્રિનું મ્બદ્ધ્ય તે આ દ્વીપમાં દિવસનું મ્બદ્ધ્ય કહેવાય, એને માનવામાં કોઈ પ્રમાણ જ નથી; અર્થાત્ તેવાં મ્બદ્ધ્યો માનવાની કોઈ ધર્મશાસ્ત્ર આજ્ઞા જ કરતું નથી, તો તેનો નિષેધ કરવો અર્થ જ મળાય, કેમકે આ દ્વીપમાં પશુ દેશાંતરમાં મ્બદ્ધ્ય હોય તો બીજા દેશવાળા તે મ્બદ્ધ્યને માનતા નથી, કેમકે તે બીજા દેશવાળાને દેખાતું નથી તેથી તેઓને માનવું પડતું નથી; તો પછી બીજા દ્વીપમાં થતાં મ્બદ્ધ્યને કેમ માનવું જોઈએ? તો પછી ન માનતા મ્બદ્ધ્યનો નિષેધ આ વચન કરે છે એમ કહી શકાય? માટે અસ્તોદય અને અસ્તાસ્ત સમય મ્બદ્ધ્ય દેખવામાં આવે છે માટે માનવું પડે છે તેનો આ વચન નિષેધ કરે છે, આવો જ સર્વ મંથકારોનો સિદ્ધાન્ત છે, અને 'ધર્મસિધ્ધિ'માં—

અતો મસ્તાસ્તસ્થલેઽસ્તોચરં દ્વીપાંતરે મ્હણસ્ત્વેપિ દર્શનયોગ્યત્વાભાવાત્
ન પુણ્યકાલઃ । एवं मस्तोदयेप्युदयात्पूर्वं न पुण्यकालः ।

અર્થ—એટલા માટે અસ્તાસ્ત મ્બદ્ધ્ય વખતે અસ્ત થયા પછી બીજા દ્વીપમાં મ્બદ્ધ્ય વિદ્યમાન છતાં દર્શન યોગ્ય ન હોવાથી પુણ્યકાલ ગણવાનો નથી, તેમ અસ્તોદયમાં પશુ ઉદય પહેલાં પુણ્યકાલ મનાતો નથી, એમ સ્પષ્ટ લખેલ છે, જ્યારે પુણ્યકાલ નહિ ત્યારે સ્નાન દાનનું કહેલ દસ પશુ તેમાં ન થાય, તેથી સૂર્યાસ્ત થયા પછી સ્નાન કરવું અને મ્બદ્ધ્ય નિમિત્ત પ્રભુતાં દર્શન ખોલવાં; કલાક ૬-૧૫ મિ. વખતે દાન સંકલ્પ કરવો, તથા મોક્ષ થયા પછી શુદ્ધ સ્નાન કરવું, એ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વ સજ્જનોને માનવા યોગ્ય સિદ્ધાન્ત છે.